

Ks. prof. ucz. dr hab. Mirosław Mejzner SAC
Wydział Teologiczny UKSW
Instytut Nauk Teologicznych
m.mejzner@uksw.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. mgr. lic. Marka Kowalkowskiego

**pt. *Przygotowanie seminaryjne do kapłaństwa
w świetle nauk formacyjnych i przemówień***

***Błogosławionego Biskupa Michała Kozala skierowanych do alumnów,
Toruń 2022, ss. 433.***

**Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Teologii Historycznej
na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Dariusza Zagórskiego.**

I. Wprowadzenie

Temat kapłaństwa w Kościele katolickim jest bardzo ważny, złożony i aktualny. Nie chodzi bowiem tylko o rodzaj funkcji, misji czy zadania we wspólnocie, ale o zagadnienie natury sakramentalnej. Wprawdzie tylko Chrystus jest prawdziwym Kapłanem, a inni są tylko sługami, jednak jedyne kapłaństwo Chrystusa uobecnia się „przez kapłaństwo służebne” (KKK 1545). Sakrament święceń – jak czytamy w *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* z 2021 roku – udziela ochrzczonym mężczyznom „zdolności do działania *in persona Christi* w aktach sakramentalnych właściwych prezbiterowi. Nie mogą być jednak pojmowane wyłącznie funkcjonalnie: nade wszystko owocem święceń jest nowa, nieutralna tożsamość, związana z charakterem sakramentalnym. Tożsamość ta wyznacza punkt dojścia formacji seminaryjnej” (RISP 34). Kapłan uczestniczy w uświęcającej, nauczycielskiej i pasterskiej posłudze Chrystusa, co ma się wyrażać także „poprzez styl życia, w którym składa siebie samego w ofierze, przyjmując z miłością trudy posługi” (RISP 37).

By sprostać tym wymaganiom związanym z kapłaństwem, konieczne jest należyte przygotowanie kandydatów. Kościół rozumiał to dobrze już od początku, o czym świadczą różne teksty Nowego Testamentu i pisma ojców Kościoła. Swoistym przełomem były decyzje Soboru Trydenckiego (1545-1563), który zadekretował, by formacja do kapłaństwa odbywała się w seminariach duchownych. Taki model trwa do dziś i został potwierdzony przez najnowsze dokumenty watykańskie.

Blisko 500-letnia historia seminariów duchownych to długi okres czasu. Wypracowane zasady i modele formacyjne były i są poddawane nieustannej weryfikacji. Niektóre, wypływające wprost z Ewangelii, są niezmiennie; inne, będące pochodną uwarunkowań historycznych, społecznych i kulturowych, podlegają nieustannej ewolucji. Owocność przygotowania do kapłaństwa zależy jednak przede wszystkim od konkretnych osób – formatorów, którzy uczą, wychowują i prowadzą podopiecznych do Boga (RISP 182). Przykładem takiego wychowawcy był bł. Michał Kozal – ojciec duchowny (w latach 1927-29) i rektor (w latach 1929-39) prymasowskiego seminarium w Gnieźnie, następnie pomocniczy biskup włocławski, a ostatecznie męczennik niemieckiego obozu w Dachau. W jaki sposób pomagał alumnom przygotować się do kapłaństwa można dowiedzieć się ze świadectw jego wychowanków, ale także poprzez skrupulatną analizę jego nauczania. Tego ambitnego zadania, dokonanego przy użyciu metod naukowych, podjął się ks. mgr lic. Marek Kowalkowski, autor dysertacji zatytułowanej: „Przygotowanie seminaryjne do kapłaństwa w świetle nauk formacyjnych i przemówień Błogosławionego Biskupa Michała Kozala skierowanych do alumnów”. Jest to praca bardzo ważna i potrzebna. Stanowi piękne kompendium wiedzy o formacji seminaryjnej, osadzone w realiach Polski międzywojennej. Ukazuje szczególne połączenie myśli i działań człowieka, oddanego wychowaniu alumnów, który za swoje niezłomne poglądy i obronę Kościoła złożył ofiarę z życia. Dla mnie, jako rektora pallotyńskiego seminarium w Ołtarzewie, lektura tej pracy była osobiście bardzo cenna, stanowiąc jednocześnie rodzaj rekolekcji i rachunku sumienia. Jednak wyznaczone mi tutaj zadanie to nie wyrażenie świadectwa duchowego, ale przedstawienie recenzji tejże dysertacji.

II. Temat, problematyka, cel, struktura, źródła i metoda badawcza rozprawy

Dysertacja doktorska ks. mgra lic. Marka Kowalkowskiego w wersji drukowanej obejmuje 433 strony formatu A4. Na tę liczbę składają się następujące części: spis treści (s. 2), wykaz skrótów (s. 3-7), wstęp (s. 8-20), cztery rozdziały (s. 21-359), zakończenie (s. 360-380), bibliografia (s. 381-424), streszczenie w języku polskim (s. 425-428) i streszczenie w języku angielskim (s. 429-433).

Temat badawczy jest zasadny, klarowny i prawidłowo uzasadniony we **Wstępie**. Ta wprowadzająca część pracy zawiera niezbędne elementy i jest zgodna z zasadami metodologii. Autor podaje najważniejsze wiadomości biograficzne o Michale Kozalu, ze szczególnym uwzględnieniem jego pracy formacyjnej, opisuje dostępny **materiał źródłowy**, wskazuje ważniejsze prace naukowe dotyczące postaci i myśli Błogosławionego, wśród których nie ma gruntownych opracowań tematu, którego analizy się podjął. Autor bezpośrednio wskazuje na oryginalność i potrzebę podjętych badań, zwłaszcza w kontekście aktualnych dyskusji na temat przyszłości formacji seminaryjnej w świetle nowej *Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (Poznań 2021). Za **cel** swojej dysertacji przyjmuje ukazanie nauczania na temat przygotowania do kapłaństwa w ujęciu bł. Michała Kozala, na podstawie jego przemówień kierowanych do alumnów gnieźnieńskiego seminarium. Autor chce ponadto znaleźć odpowiedzi na następujące **pytania badawcze**: *co kształtuje formację seminaryjną w ujęciu Błogosławionego oraz czy, i w jaki sposób, jest ona aktualna również dzisiaj?* Wskazuje zatem na dwa szczegółowe cele, z których ten drugi, nie wynikający bezpośrednio z tematu pracy, jest niezwykle ważny. Czy i w jaki sposób te szczegółowe cele zostały zrealizowane, przedstawię w ocenie merytorycznej.

Autor dysertacji prawidłowo przedstawia **strukturę pracy**, która jest przejrzysta i logiczna. Ponadto opisuje **metodologię** prowadzonych badań, wyszczególniając analizę tekstów źródłowych, kontekstualizację historyczną oraz syntezę wyników badań, pozwalającą na sformułowanie wniosków. Zasadniczą część dysertacji stanowią **cztery rozdziały** podzielone na paragrafy i podparagrafy. Ich treść Autor dysertacji wprowadza skrótowo już we **Wstępie**, szeroko opisuje w **Zakończeniu**, a dodatkowo ich syntezę przedstawia w **Streszczeniu** (w wersji polskiej i angielskiej). **Rozdziały**, prawidłowo wyodrębnione i zatytułowane, są ze sobą wewnętrznie powiązane. Stworzenie spójnej struktury obejmującej całość zagadnień poruszanych przez bp. Kozala, a jednocześnie odpowiadających logice pracy formacyjnej stanowi dużą wartość dysertacji. Treść rozdziałów stanowi zasadniczo analiza bogatego materiału źródłowego zawartego w publikacji pt.: *Pisma bł. Biskupa Michała Kozala. Nauki formacyjne i przemówienia do alumnów* (red. I. Tomczak i in., Włocławek 2018). Oprócz tego, Autor odczytuje niekiedy wypowiedzi Błogosławionego w kontekście historyczno-społecznym, innym razem wskazuje ich źródła, czasem porównuje z orzeczeniami Soboru Watykańskiego II i współczesnymi wskazaniami dotyczącymi formacji w seminariach. Choć zabiegi te wnoszą wiele ważnych dodatkowych elementów, to jednak trudno w nich dostrzec jakąś spójną i stale stosowną metodę. Zarówno w trakcie analiz, jak i na końcu rozdziałów przedstawiane są uogólniające wnioski, związane z badanym zagadnieniem.

Pierwszy rozdział, zatytułowany: „Powołanie do życia kapłańskiego według Biskupa Michała Kozala” (s. 21-93) jest swoistym teologicznym fundamentem późniejszych badań. Zostało w nim również naszkicowane tło historyczno-kulturowe myśli Błogosławionego, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji Kościoła w Polsce, Rosji Radzieckiej, Meksyku i Hiszpanii. Autor w trzech paragrafach przeanalizował następujące tematy: 1) istota i godność kapłaństwa; 2) odkrycie powołania i odpowiedź na wezwanie Pana Boga; 3) obowiązki wynikające z podjęcia drogi seminaryjnej. Drugi rozdział, zatytułowany: „Praktyczne zastosowanie cnót chrześcijańskich w przygotowaniu kapłaństwa” (s. 94-187), został poświęcony analizie nauczania biskupa Kozala na temat znaczenia cnót boskich (wiara, nadzieja i miłość) i cnót kardynalnych (roztropność, sprawiedliwość, męstwo, umiarkowanie / wstrzeźliwość) w formacji seminaryjnej. Dodatkowo, przebadane zostały wypowiedzi na temat cnoty posłuszeństwa, o której Błogosławiony wielokrotnie wspominał, choć bezpośrednio poświęcił jej zaledwie jedną katechezę. Trzeci rozdział, zatytułowany: „Wzory świętości w formacji seminaryjnej” (s. 188-278), jest w swej strukturze i treści bardzo przejrzysty. W trzech paragrafach Autor pracy przedstawił wskazania bł. Michała Kozala, dotyczące sposobów i możliwości naśladowania przez kandydatów do kapłaństwa postaci Jezusa Chrystusa, Matki Bożej i świętych (wśród tych ostatnich wyszczególnił: św. Jana Chrzciciela, św. Pawła Apostoła, św. Wojciecha Męczennika, św. Antoniego Padewskiego, św. Tomasza z Akwinu, św. Stanisława Kostkę, św. Jana Bosko). W czwartym rozdziale, zatytułowanym „Czynniki kształtujące duchowość kapłańską w formacji seminaryjnej” (s. 279-359), zostały przeanalizowane trzy kluczowe elementy związane z tożsamością i życiem kapłańskim, a mianowicie: Eucharystia, sakrament pokuty i pojednania oraz modlitwa.

Autor dysertacji podkreślił w **Zakończeniu**, że stosując odpowiednie metody, zrealizował założenia badawcze (s. 360). Następnie w sposób bardzo, a nawet zbyt obszerny (ta część pracy obejmuje 21 stron) streścił poszczególne rozdziały, by zaledwie na ostatniej stronie uwypuklić tezę o aktualności nauk bł. Michała Kozala, czego dowodem ma być ich integralny charakter, które to kryterium jest rzeczywiście obecne w najnowszych dokumentach kościelnych.

Autor podzielił **Bibliografię** na następujące działy: I. Źródła (1. Pismo Święte; 2. Teksty bł. Michała Kozala, w tym: A. Podstawowe (167 pozycji); B. Pomocnicze: a. niepublikowane (12 pozycji) – b. publikowane (22 pozycje); 3. Pisma ojców Kościoła i świętych (28 pozycji); 4. Nauczanie Kościoła: A. Dokumenty Kościoła (22 pozycje); B. Nauczanie papieży (42 pozycje); 5. Dokumenty Episkopatu Polski (4 pozycje); 6. Księgi liturgiczne (5 pozycji). 7. Kroniki (1 pozycja). II. Opracowania: 1. Podstawowe (85 pozycji) 2.

Pomocnicze (188 pozycji). Całość pracy dopełniają **Streszczenia** w języku polskim i angielskim.

III. Ocena merytoryczna

Pod względem merytorycznym rozprawa ks. Kowalkowskiego stanowi oryginalny i bardzo cenny wkład w opracowanie zagadnienia, jakim jest przygotowanie seminaryjne do kapłaństwa w ujęciu bł. Michała Kozala. Jednym z zasadniczych elementów składających się na wartość pracy jest jej zakorzenienie w bogatym materiale źródłowym, na który składają się opublikowane i nieopublikowane teksty Błogosławionego. Doktorant dokonał ich wstępnej analizy, co pozwoliło mu najpierw na wypracowanie właściwej i przejrzystej struktury swej dysertacji, obejmującej całość zagadnień formacyjnych, a następnie przeprowadzenie szczegółowych badań, których dynamikę i wyniki – poparte licznymi cytatami – przedstawił w swojej pracy. Analizy tekstów zostały przeprowadzone prawidłowo i rzetelnie. Odnosi się jednak wrażenie, że w miarę rozwoju pracy zyskują one jeszcze dodatkowy walor dojrzałości, co świadczyłoby o rozwijaniu się u Doktoranta samodzielności badawczej i erudycji naukowej. Owocem studium ks. Kowalkowskiego jest bez wątpienia oryginalna monografia, która stanowić będzie obowiązkowy punkt odniesienia dla kolejnych badań nad myślą bp. Michała Kozala.

Studium wypowiedzi Błogosławionego na temat przygotowania alumnów do kapłaństwa jest tematem dysertacji i centralnym przedmiotem badań. Doktorant nie ogranicza się jednak do metodycznego przedstawienia przeanalizowanych treści. Bardzo często wskazuje na źródła biblijne, patrystyczne i teologiczne tekstów Kozala. Zestawia jego rozważania z pismami innych świętych od starożytności aż po czasy mu współczesne. Podkreśla znaczenie kontekstu historycznego, nie ograniczając się jedynie do sytuacji w Polsce międzywojennej, kiedy to ks. Kozal był ojcem duchownym i rektorem seminarium gnieźnieńskiego, ale ukazując jak wielki wpływ na jego poglądy miała sytuacja w innych krajach, zwłaszcza takich, jak Związek Radziecki, Hiszpania i Meksyk, gdzie Kościół był okrutnie prześladowany. Szeroka kontekstualizacja myśli bł. Michała Kozala, często skondensowana w przypisach, jest bardzo cenna. Wydaje się jednak, że nie jest ona wynikiem jakiejś konsekwentnie stosowanej metody, ale wynikiem ogólnej erudycji teologicznej Doktoranta.

We Wstępie, ks. Marek postawił dwa pytania badawcze. Na pierwsze, dotyczące kształtu formacji seminaryjnej w ujęciu bł. Michała Kozala, odpowiedział w sposób wzorcowy. Z wieloaspektowej analizy tekstów potrafił stworzyć kompleksową syntezę, która odzwierciedla zarówno teologiczną głębię myśli Błogosławionego, jak i świętość jego życia,

wyrażającą się w solidnej, a jednocześnie porywającej duchowości kapłańskiej, budowanej na cnotach boskich i kardynalnych. Wizja kapłaństwa, karmiącego się Eucharystią, Słowem Bożym, modlitwą i przykładami świętych oraz zanurzonego w miłosierdziu Boga stanowi *de facto* ponadczasowy ideał chrześcijański, który propagował bł. Michał Kozal, a który udało się z powodzeniem przedstawić Doktorantowi. Potrafił on ponadto zwrócić uwagę na bardzo praktyczne wskazania Błogosławionego, które z pewnością pomagały jego wychowankom w dążeniu do świętości, a które mogą i dziś stanowić dla alumnów cenną inspirację.

Drugie pytanie badawcze dotyczy aktualności wskazań Błogosławionego odnośnie formacji seminaryjnej. Autor dysertacji podkreśla, że to pytanie jest szczególnie ważne w kontekście nowej *Ratio institutionis sacerdotalis*. Wydaje się, że jego intencją jest szerokie, gruntowne i krytyczne porównanie myśli Michała Kozala z aktualnymi wytycznymi kościelnymi odnośnie formacji seminaryjnej. To oczekiwanie Czytelnika nie zostaje jednak zaspokojone, a przynajmniej nie w stopniu wystarczającym. Ks. Kowalkowski, w swojej 433-stronicowej dysertacji, do wspomnianej *Ratio* odwołuje się zaledwie kilkanaście razy (przypisy: 19, 218, 323, 355, 729, 730, 962, 1031, 1221, 1281, 1283, 1297, 1298) i jedynie dla potwierdzenia słuszności wypowiedzi omawianej postaci. Zupełnie brak wskazania tych punktów, w których aktualna myśl kościelna różni się od poglądów formacyjnych sprzed stulecia. W opinii recenzenta, świadczyć to może o pewnej obawie Doktoranta przed krytycznym spojrzeniem na dziedzictwo bł. Michała Kozala. Ten temat powinien zostać pogłębiony i dlatego powróci w pytaniu, postawionym na końcu.

Rolą recenzenta, obok ogólnej oceny wartości dysertacji, która jest bardzo pozytywna, jest również wskazanie pewnych mankamentów, których wyeliminowanie przyczyni się do podniesienia wartości pracy, do publikacji której gorąco zachęcam.

Oto kilka istotnych wątpliwości lub mankamentów merytorycznych:

s. 26: znaczenie wyrażenia „Pascha Chrystusa”; (Autor dysertacji zdaje się je odnosić tylko do męki, krzyża i ofiary. Nie jest wzmiankowane zmartwychwstanie. Termin „Pascha” został zatem użyty w redukcyjnym znaczeniu. Warto by było przebadać i wyjaśnić, jak termin „Pascha” był rozumiany przez Michała Kozala i czy, używając go, wskazywał on również na zmartwychwstanie Chrystusa).

s. 27: Dla zilustrowania prawdy o działaniu Bożej łaski, ks. Kozal – w kontekście rozważań o kapłaństwie – przytoczył przykład Tertuliana. (Autor dysertacji nie odniósł się krytycznie do tego przykładu, który jest dosyć problematyczny: po pierwsze dlatego, że Tertulian nie był kapłanem, a po drugie, że w swym dążeniu do radykalizmu chrześcijańskiego opuścił katolicyzm).

s. 112: Paragraf o miłości (2.1.3) zaczyna się od wskazania obowiązku odkrywania i pełnienia woli Bożej. (Autor dysertacji nie wyjaśnia jaki to ma związek z miłością, którą tytuł podparagrafu zapowiada. Wyjaśnienie takowe pojawia się dopiero na stronie 117).

s. 118: Mówiąc o cnocie miłości, ks. Kozal przywołuje przykład Abrahama. W Biblii (np. Rdz; Rz 4; Ga 3; Hbr 11) postać Abrahama jest raczej wiązana z cnotą wiary. Autor dysertacji nie wykorzystał tej okazji, by przedstawić tu jakiś krytyczny komentarz.

s. 127 – Autor dysertacji wskazuje, że w rozwoju cnoty miłości szczególnie ważne jest wypełnianie obowiązków. Dopiero w kolejnym paragrafie wspomina o łasce Bożej. Wydaje się, że kolejność powinna być odwrotna.

s. 134: „W rozważaniu na temat miłości bliźniego ważna jest również uwaga księdza Kozala, iż ten obowiązek nie wynika tylko z prawa objawionego – przykazań Dekalogu i nowotestamentalnego prawa miłości, ale ugruntowany jest już w naturze człowieka”. (W dalszej części dysertacji mowa jest jednak tylko o przykazaniach Jezusa. Doktorant nie wyjaśnia w jaki sposób przykazanie miłości jest „ugruntowane w naturze” i nie zwraca uwagi na ten brak w rozważaniach bł. Michała Kozala).

s. 141: Autor dysertacji, analizując tekst bł. Kozala „O miłości bliźniego”, opisuje przykład trzech świętych, pełniących dzieła miłosierdzia. Pozostaje wątpliwość czy w innych tekstach nie pojawiają się inne przykłady, które należałoby w tym miejscu przynajmniej wzmiankować.

s. 235-239: analizowana jest teza o Maryi jako „Wszechpośrednicze łask Bożych”, a nawet „Współodkupicielce rodzaju ludzkiego” (Autor dysertacji, przedstawiając poglądy bł. Michała Kozala, nie podejmuje ich pogłębionej krytycznej oceny i tylko w jednym przypisie odnosi się do tego dylematu teologicznego).

s. 287: „Wspomniany aspekt duchowy, wynikał ze świadomości, że Jego [Chrystusa] śmierć na krzyżu nie doprowadzi wszystkich do zbawienia, ponieważ nie wszyscy ludzie otworzą się nie łaski płynące z przebitego boku”. (Oprócz błędu literowego /winno być: *na łaski*/, pojawia się wątpliwość teologiczna. Autor dysertacji, analizując tekst ks. Kozala pt.: „Skutki ofiary krzyżowej”, przyjął za pewnik, że nie wszyscy ludzie będą zbawieni. Wydaje się to być zbyt jednoznacznym twierdzeniem, gdyż Kościół, głosząc prawdę o wiecznym potępieniu, o żadnym człowieku nie orzekł, że przebywa w piekle).

s. 356-358: Przy omawianiu czynników kształtujących duchowość kapłańską (Eucharystia, sakrament pokuty i pojednania, modlitwa) pojawia się zagadnienie wolnej woli człowieka i pracy nad nią. Wydaje się, że jest to kwestia tak fundamentalna, że powinna być omówiona i umieszczona w rozdziale I, paragrafie 3, a w rozdz. IV co najwyżej przypomniana.

s. 360: „Przedstawiona w czterech rozdziałach rozprawy spuścizna Błogosławionego, została oparta na syntetycznej analizie jego nauk”. (Doktorant na określenie stosowanej metody użył niewłaściwego sformułowania „syntetyczna analiza”. We Wstępie, prawidłowo pisał o analizie tekstów źródłowych i syntezie wyników badań).

IV. Ocena formalna

Formalna strona pracy jest bardzo dobra. Doktorant dobrze opanował warsztat naukowy. Posługuje się eleganckim stylem oraz jasnym i odpowiednim językiem. Właściwie przeprowadza analizy, wyjaśniania postawione problemy oraz prawidłowo dokonuje syntez i podsumowań.

Struktura dysertacji, ujęta w cztery rozdziały, jest logiczna i klarowna. Wydaje się, że w celu zwiększenia przejrzystości pracy, należałoby w pewnych przypadkach dokonać kolejnych wewnętrznych podziałów. Dotyczy to zwłaszcza rozdziałów III i IV. Na przykład Święci, których duchowość jest analizowana, mogliby być opisani w osobnych podpunktach. Podobnie można by ująć w bardziej wyrazistej i precyzyjnej strukturze cnoty Maryi, itp. Dużą wartością pracy są podsumowania na końcu każdego rozdziału. **Przypisy** są poprawne i rzetelnie przygotowane. Często zawierają wiele wiadomości pobocznych, wyjaśnień dotyczących kontekstu historycznego lub odniesień do współczesnej literatury teologicznej. Błędem formalnym jest jednak ich numeracja w systemie ciągłym (w każdym rozdziale należy rozpoczynać nową numerację). **Bibliografia** jest obszerna. Jej podział nie budzi zastrzeżeń. Trzeba jednak zauważyć, że teksty źródłowe, które nominalnie obejmują ok. 200 pism bł. Michała Kozala, zostały w znakomitej większości już wydane zaledwie w dwóch publikacjach. 167 pozycji bibliograficznych w dziale *Teksty podstawowe* to w rzeczywistości tytuły przemówień i konferencji, zebranych w jednej publikacji pt.: *Pisma bł. Biskupa Michała Kozala. Nauki formacyjne i przemówienia do alumnów* (red. I. Tomczak i in., Włocławek 2018). Podobnie 22 pozycje w dziale *Teksty pomocnicze*, to w rzeczywistości kolejna publikacja pt.: *Pisma bł. Biskupa Michała Kozala. Kazania, nauki pasyjne i rekolekcyjne, przemówienia* (red. I. Tomczak i in., Włocławek 2019), uzupełniona o *Listy* opublikowane w „Studiach Włocławskich” (2015, s. 539-561) i jeden artykuł opublikowany w 1925 roku, być może nawet tożsamy z tekstem ujętym w publikacji z 2019 roku. Z kolei 12 pozycji w dziale *Teksty pomocnicze niepublikowane* to zbiór rozważań dla alumnów na podstawie wybranych fragmentów Ewangelii Mateusza, których to maszynopis Autor dysertacji grzecznościowo otrzymał, o czym uczciwie poinformował we *Wstępie*. Wątpliwość budzi kryterium umieszczenia tych ostatnich rozważań w *Tekstach pomocniczych*, a nie w *Tekstach*

podstawowych. Ponadto dzieło Cypriana, *O jedności Kościoła katolickiego* przytoczone jest dwukrotnie. Homilie Augustyna (32 i 120) powinny być przyporządkowane do *Ewangelii św. Jana* lub *1 Listu św. Jana*. W dziale *Opracowania* dojmujący jest brak literatury traktującej o współczesnych zagadnieniach formacji seminaryjnej (wymieniona jest zaledwie jedna publikacja, będąca pokłosiem 52. Konferencji Rektorów WSD /red. W. Wójtowicz, Niepokalanów 2017/).

Jak w każdej tego typu rozprawie Doktorant nie ustrzegł się pewnych potknięć językowych, stylistycznych i redaktorskich.

Oto kilka konkretnych przykładów:

1) błędy literowe

s. 11: „po ukazaniu w 2021 roku nowego *Ratio*” (winno być: *po ukazaniu się nowej Ratio*)

s. 17: „wpływa” (winno być: *wpływ*)

s. 29, przyp. 91: „św. Franciszka z Asyż” (winno być: *z Asyżu*)

s. 31, przyp. 99: „utworzono w Rzymie Papieskiego Kolegium” (winno być: *Papieskie*)

s. 59: „względów pozwalających do kapłaństwa dopuści” (winno być: *dopuszczyć*)

s. 141, przyp. 564: Św. Marcin z Turs (winno być: *Tours*)

s. 144: „iż ów przełożeni” (winno być: *owi*)

s. 158: „Jednakże z drugiej strony musi być utrzymywana jest w odpowiednich granicach” (niepotrzebne słowo „jest”)

s. 287: „nie wszyscy ludzie otworzą się nie łaski płynące z przebitego boku” (winno być: *na łaski*)

s. 338: „Ksiądz Michała” (winno być: *Michał*)

s. 356: „jego decyzji” (winno być: *decyzje*)

s. 356, p. 1287: „zła ni czyni” (winno być: *nie*)

s. 363: „rzeczywiście pragnę” (winno być: *pragnie*)

s. 380: „które w po kwerendzie” (niepotrzebne „w”)

2) błędy ortograficzne

- s. 311, p. 1135: „bydgoskiej” (winno być: *bydgoskiej*)

- niepoprawne użycie wielkiej litery w wyrażeniach: „Wspólnota eklezjalna” (s. 10), „Wspólnota Kościoła” (s. 37; 29, przyp. 122; s. 88, przyp. 379; 147; 203; 212; 241)

- użycie wielkiej litery (zapewne z powodu głębokiego osobistego szacunku) w odniesieniu do omawianej postaci (wielokrotnie), np. „Ksiądz Biskup Michał Kozal”, „Biskup

Kozal”, „Błogosławiony Biskup Michał Kozal”, „Błogosławiony Michał Kozal” itp., co jest błędem, gdyż nazwy godności kościelnych piszemy zasadniczo małą literą. Poprawnie natomiast używane jest określenie „ksiądz Michał”, „ksiądz Michał Kozal”

- niekonsekwencje w używaniu wielkiej / małej litery w takich wyrażeniach jak: Ciało i Krew Chrystusa, Królestwo Boże itp.

3) niejasne lub niefortunne sformułowania

s. 21: „Na samym początku rozważań dotyczących istoty kapłaństwa nowotestamentalnego ksiądz Michał Kozal podkreśla....” (nie wiadomo co stanowi ten „początek rozważań”)

s. 28: „Na podstawie pierwotnego Kościoła wiadomo....” (winno być: na podstawie / na bazie *nauczania* pierwotnego Kościoła). Ponadto przykłady ze wskazanego przypisu nie dotyczą pierwotnego Kościoła.

s. 29: „Na tym przykładzie Biskup Męczennik ukazuje, że z jednej strony każdy alumn powinien głęboko zastanowić się przed przyjęciem godności kapłańskiej. Natomiast z drugiej strony zapewnia, że nikt na tej drodze nie jest sam i uzyskuje od Pana Boga wszelką pomoc w sprostaniu tak wysokiego wymagania” (winno być: jedno zdanie, a nie dwa; oraz: aby *sprostać tak wysokiemu wymaganiu / wymagającemu zadaniu*)

s. 29: „Mocne postawienie akcentu przez księdza Michała Kozala na to, że w istotę powołania kapłańskiego wpisuje się duch ofiary, wpływa m. in. sytuacja Kościoła ...” (winno być: *Na mocne postawienie akcentu wpływała / wpłynęła / miała wpływ*)

s. 107: „Co więcej zauważa, iż czasami nawet wydawałoby się w świętych miejscach jak mury klasztorne, szatan dopuszcza się silnego kuszenia. Ukazuje wówczas życie nieograniczone przykazaniami Dekalogu, z dala od Pana Boga jako przestrzeń odkrycia pełnego szczęścia” (Zdania niepoprawne składniowo. W drugim nie wiadomo kto jest podmiotem – gramatycznie powinno chodzić o M. Kozala, w rzeczywistości chodzi o szatana).

s. 124, przyp. 507: „wolność człowieka jest zdolna tylko do czynienia zła” (winno być: *wola*)

s. 137: „Na mocy nowotestamentalnego przykazania jesteśmy zobligowani do miłowania wszystkich ludzi i udzielania im swojej pomocy” (przekroczenie dystansu naukowego poprzez użycie 1 os. l. mn. /sformułowania „my”/; należałoby napisać: nowotestamentalne przykazanie obliuguje do miłowania)

s. 138: „Błogosławiony podkreśla alumnom, iż przykazanie miłości, przypieczętowane krwią Chrystusa, w żaden sposób nie ustępuje osobistym niechęciom, czy wręcz nienawiściom wobec bliźniego” (zdanie niejasne treściowo i niepoprawne składniowo)

s. 158: „Sprawiają, że manipulowana wpływom ciała dusza człowieka odstępuje od swojego pierwotnego zadania (winno być: *wpływami*)

s. 194: „Kulminacyjnym momentem „nowego stworzenia”, dzięki któremu Chrystus ma prawo do królowania w sercach ludzi, jest odkupienie i zbawienie” (użycie bardzo ogólnych i bliskoznacznych pojęć, które niczego nie wyjaśniają)

s. 198: „Dostrzegając coraz mocniejsze oddziaływanie ducha pogańskiego, który wprowadza destrukcyjną nienawiść i egoizm pomiędzy różnymi warstwami społecznymi. Co więcej, podminowuje fundamentalne znaczenie prawa moralnego, rodziny i autorytetu władzy” (pierwsze zdanie niedokończone i niepoprawne składniowo).

s. 199: „Z jego tekstów wynika głębokie zainteresowanie i zaniepokojenie tematem, którym hojnie dzieli się ze swoim audytorium (winno być: *przebijają*)

s. 273: „najmłodszy święty” (winno być: ostatni w porządku chronologicznym)

s. 361 – „brali” (winno być: *wzięli*)

s. 380: „materiały źródłowe poddane niekiedy również historycznemu uwarunkowaniu” (winno być: *których treść została osadzona w kontekście historycznym*)

4) niewłaściwe użycie czasu

s. 17: we Wstępie użyty został czas przeszły.

Ks. Kowalkowski już na Wstępie jest przekonany, że metoda syntezy „pomogła również w udzieleniu odpowiedzi na pytania dotyczące aktualności i skuteczności nauczania Błogosławionego Biskupa Kozala [*pisownia oryginalna* – M.M.] w odniesieniu do formacji do Chrystusowego kapłaństwa” (s. 18). Doceniając u Doktoranta wiarę, która przecież jest *hipostazą dóbr których się spodziewamy* (Hbr 11, 1) – użycie już we *Wstępie* czasu przeszłego, wydaje się zdecydowanie przedwcześnie. Lepiej byłoby mówić, że przyjęta metoda *pozwoli na ... i pomoże w ...* Taką nadzieję, ujętą w czasie przyszłym, ks. Marek wyraził właściwie w ostatnim akapicie *Wstępu*, ufając, że „sposób ujęcia tematyki pozwoli na podkreślenie troski męczennika o *jakość* przyszłych pracowników w Winnicy Pańskiej” (s. 20).

s. 21: czasu, w którym żyje (winno być: *żył*)

5) usterki redakcyjne

s. 106/107 – niepotrzebna spacja (enter)

s. 242 - niepotrzebne spacje (na 1/3 strony)

6) błędy formalne

- ciągła numeracja przypisów w całej dysertacji (należy stosować nową numerację w każdym rozdziale)

- niepotrzebne wtrącenie podczas cytowania, np. s. 27: „Bez ochotnego poddawania się pod wolę Bożą – suponuje Błogosławiony – bez wewnętrznego ofiarowania siebie...”; s. 39: „By ten cel osiągnąć – kontynuuje Błogosławiony – trzeba być gotowym na wszystko...”

- niekonsekwencje: na ss. 30-32 jest bardzo długi passus o ZSRR umieszczony w jednym przypisie, rozciągającym się na 3 strony); natomiast wyjaśnienia dotyczące Hiszpanii i Meksyku zawarte są w korpusie pracy.

- nienaukowe pytania, s. 234: „Zapewne w myśleniu wielu słuchaczy pojawia się pytanie dlaczego według księdza Kozala najważniejszymi środkami są sakramenty święte i modlitwa” (powinien być ponadto użyty czas przeszły, zamiast teraźniejszego)

Wskazane tu błędy czy potknięcia (zarówno merytoryczne, jak i formalne) są tak naprawdę drobnymi uchybieniami na tle całości rozprawy, liczącej 433 strony, napisanej rzeczowo, dobrą polszczyzną i w eleganckim stylu. Ich wyeliminowanie przed publikacją podniesie jeszcze wartość i tak bardzo cennej pracy.

V. Kwestie do dyskusji

W związku z podjętą w ramach dysertacji problematyką formacji seminaryjnej recenzent proponuje pogłębienie następujących kwestii:

1. Bł. Michał Kozal uważał, że formacja seminaryjna powinna opierać się na całkowitej izolacji od świata zewnętrznego (s. 376). Czy – w świetle najnowszych dokumentów Kościoła – jest to kryterium zasadne i wciąż obowiązujące w seminariach duchownych?

2. Czy w modelu wychowania seminaryjnego, prowadzonego przez bł. Michała Kozala, było miejsce na pomoc psychologiczną dla alumnów? Innymi słowy, w jaki sposób w seminariach okresu międzywojennego były rozwiązywane problemy związane z osiągnięciem dojrzałości ludzkiej, w tym afektywnej?

3. Jak rozumiane jest w dzisiejszym nauczaniu Kościoła wyrażenie „alter Christus” w odniesieniu do kapłana i czy jest ono tożsame z tym zawartym w pismach bł. Michała Kozala?

4. Czy poprawne jest nazywanie Maryi „Współodkupicielką rodzaju ludzkiego”, a jeśli tak to w jakim sensie ?

VI. Wnioski końcowe

Rozprawa doktorska ks. mgr lic. Marka Kowalkowskiego stanowi bardzo cenny wkład w analizę myśli bł. Michała Kozala na temat procesu przygotowania alumnów do kapłaństwa. Doktorant w znacznej mierze osiągnął zamierzone cele badawcze. Szczególnie cenne jest ukazanie całościowej wizji formacji seminaryjnej, opartej na skrupulatnej analizie tekstów Błogosławionego, z których część nie została jeszcze opublikowana. Wnioski z analiz są prawidłowe i wypełniają lukę w dotychczasowym stanie wiedzy teologicznej. Doktorant umiejętnie czerpał z literatury przedmiotu i właściwie posługiwał się metodami badawczymi. Przedstawione wcześniej uwagi i zastrzeżenia nie podważają wartości merytorycznej pracy, która zasługuje na publikację.

Zaprezentowana dysertacja, spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim w sensie merytorycznym i formalnym, zgodnie z *Ustawą o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz.U. z 2017r., poz. 1789). Dlatego wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauk Teologicznych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aby ta rozprawa stanowiła podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego, celem nadania ks. mgr. lic. Markowi Kowalkowskiemu stopnia naukowego doktora nauk teologicznych.

ks. Mirosław Mejzner SAC

ks. prof. ucz. dr hab. Mirosław Mejzner SAC

Warszawa, dnia 22 października 2022 r.